

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

122:3 • 2002

Lyckans tjänare

Fabian Persson, *Servants of Fortune. The Swedish court between 1598 and 1721*, Diss, Eget förlag, Lund 1999. 278 s.

Mycket av den forskning som har skett om hovmiljön har rört konst eller kultur vid hovet, eller också har det intriganta spelet vid hovet behandlats med en blandning av skräck och förtjusning. Däremot har hovets sociala och politiska funktion i vidare mening inte rönt lika stor uppmärksamhet. Under senare år har historiker alltmer betonat de informella förbindelsernas betydelse under tidigmodern tid, men märkligt nog har hovets betydelse i detta sammanhang inte lyfts fram i speciellt stor utsträckning. Den här anmälda avhandlingen om det svenska hovet under tiden 1598 till 1721 av lundahistorikern Fabian Persson är därför i hög grad välkommen.

Det är naturligtvis väsentligt hur "hovet" definieras. Det som författaren sysslar med är det som på svenska kallades hovstaten, dvs de som officiellt var anställda vid hovet. Däremot ingår inte t ex riksrådet eller den övriga förvaltningen vid slottet, och inte heller de besökande som infann sig vid hovet. Författarens motivering till detta är att han vill koncentrera sig på dem som hade mest intensiv kontakt med monarken, vilket i sin tur hänger samman med avhandlingens syften.

Författaren ställer upp två syften för undersökningen (s 9). För det första vill han undersöka hovets roll i relationen mellan monarken och eliten, och är därvid intresserad av frågan om hovet fungerade som ett centrum för politik och makt i det tidigmoderna Sverige samt i vilken mån en tjänst i hovet kunde ge politiskt inflytande. Det andra syftet är att undersöka hovets roll i de offentliga utgifterna.

Frågorna sätts in i ett brett forskningsläge. I internationell forskning menar bland annat Norbert Elias att hovets främsta ändamål var att locka till sig den tidigare upproriska adeln, som nu gjordes ekonomiskt beroende av monarken och blev insnärjd i ett hovceremoniell som syftade till att framhäva kungamakten. Adeln har på så sätt pacificerats, vilket har gynnat kungamakten absolutistiska ambitioner. Senare forskare, som den engelske historikern Geoffrey Elton, betonar däremot snarare hovets roll som en mötespunkt mellan kung och aristokrati. Kontakten innebar en möjlighet att utöva makt, inte bara för monarkin utan också för aristokratin. En annan internationell forskare som betytt mycket för författaren är David Starkey. Denne delar upp hoven i sådana där monarken markerade distans till omgivningen, respektive dem där denne var mer aktivt närvarande i hovets utåtriktade verksamhet.

Något som senare tiders människor reagerar över är ofta hur mycket pengar hovet kostade. Huvuddelen av de statliga utgifterna vid denna tid gick till militära ändamål, men därefter kom hovet. Storleksmässigt tog det omkring 10–20 %

av budgeten. Trots detta var det en institution i ständig kris. Hovets utgifter måste sättas i relation till den tidigmoderna statens ceremoniella behov. Ett hov som var alltför sparsamt fick också ett dåligt rykte, och detta kunde fläcka både kungens och statens anseende. Om man tar hänsyn till stormaktstidens krav, så var inte hovet speciellt stort, snarare tvärt om. Kristinas hov har ofta ansetts som speciellt slösaktigt, men jämför man dess kostnad i förhållande till statsbudgeten har det kostat ungefär lika mycket som andra svenska hov med en myndig monark. Däremot krympte hovet alltid under förmyndarperioder. Under karolinsk tid var det svenska hovet relativt sparsamt, men detta drabbade ytterst dess anseende. Hovet måste få kosta för att dess status skulle kunna vidmakthållas.

Förvisso är det så att krigföringen har haft stor betydelse för den svenska statsbyggnadsprocessen, men utifrån författarens resultat kan man också ställa frågan i vilken mån de behov av resurser som skapades av hoven och lyxkonsumtionen också har haft betydelse för framväxten av en starkare statsmakt. Margareta Revera har tidigare diskuterat lyxkonsumtionens betydelse, och Persson knyter an till hennes resonemang. Däremot drar författaren tyvärr inte in sådana forskare som Charles Tilly, Jan Lindegren eller Harald Gustafsson i diskussionen. Det hade annars varit mycket intressant, eftersom diskussionen hade nyanserat den roll som många menar att våldsutövningen spelade i byggandet av den tidigmoderna staten.

Detta är en tid då de informella förbindelserna spelade en stor roll och det är därför viktigt att påpeka att även kvinnor kunde få ansenligt inflytande. Personer vid hovet kunde nyttja sin ställning för att gynna sina egna klienter och för att bygga nätverk. Det förekom t ex ibland att utländska ambassadörer försökte utnyttja hovets kvinnor för att skaffa sig kontakter. Tidigare forskning som har förbiset dessa informella kanaler har ofta undervärderat kvinnornas inflytande. Här kan Perssons avhandling i framtiden ge underlag för en mer problematiserande diskussion om vad makt var och hur den utövades under tidigmodern tid.

Om hovmannen lyckades lansera sina egna kandidater var detta samtidigt ett tecken på hans starka ställning vid hovet. Misslyckades han påverkade detta honom å andra sidan negativt, och det fick också konsekvenser för hans politiska styrka. Ett exempel på en framgångsrik patron vid hovet är Bengt Rosenhane, som kom att fungera som en förmedlare mellan monarken och en mängd hjälpsökande. Här finner vi inte bara vänner utan också många andra som vände sig till honom för att söka stöd. Genom hovtjänst kunde en adelsman få en långt större makt än som vanlig godsägare. Mycket av politiken vid denna tid gällde den "låga nivån" och kunde handla om sådant som vem som skulle bli kyrkoherde eller major. Detta kunde människor vid hovet ha ett avsevärt inflytande över, vilket författaren framhåller som ett viktigt argument mot Elias tes. Det är enligt författaren nämligen svårt att se att monarken använde sig av hovet för att tämja adeln, medan det finns massor av exempel som visar att aristokratin såg hovet som ett redskap att

begagna sig av för sina egna syften. Om en monark ville bruka hovet för sina ändamål fick han i stället lita till enskilda hovmän. Det gick inte alltid att räkna med hovets lojalitet. Styrelseförändringen efter Karl XII:s död är ett exempel på detta. Vid valet mellan en stark kungamakt och stärkt egen makt valde aristokratin det senare.

Att få inflytande var alltså en viktig belöning för hovtjänst, men därtill kom lönen och andra biinkomster. En viktig betalning var i form av kläder och några fick dessutom logi på slottet Tre kronor. Stockholms stad fick emellertid bära den största bördan av inkvarteringen av hovets personal. Traditionellt var fria måltider för människor och hästar en vanlig naturaförmån, men efter hand blev det vanligt att ersättningen i stället betalades kontant. Till de ordinarie inkomsterna kom ett antal andra förmåner, som nyårsresenter, gåvor vid giftermål och andra personliga högtider, eller hjälp vid sjukdom eller begravning. Vid jul, påsk och pingst fick ett litet antal hovtjänare en speciell ranson av mat och dryck, en så kallad högtidsdeputat. Inkomsterna och andra förmåner blev betydligt osäkrare vid 1700-talets början, då riket råkade i finansiell kris. Då fick många tjänstgöra för otillräckliga utbetalningar, eller också fick de sin betalning i lägre värderade nödmynt.

Vid hovet har det inte bara funnits adel, eftersom en stor del av de lägre tjänsterna sköttes av ofrälse tjänstefolk. Om de fick en position nära monarken kunde de ibland dra nytta av detta. För den gamla adeln upplevdes det som ett stort problem att ofrälse, utlänningar och kvinnor kunde skaffa sig makt via hovet. En extremt framgångsrik släkt var Tessin, som både blev adlad och upphöjd till friherrlig och grevlig status genom Nikodemus Tessin. Det finns också andra exempel på hur icke-adliga "dynastier" har gjort en långsiktig karriär inom hovet och så småningom blivit adlade. Inte minst änkedrottningen Hedvig Eleonoras långa levnad medförde att flera familjer hann få djupa rötter i hennes hushåll.

Majoriteten av Karl IX:s och Gustav II Adolfs riksråd hade tidigare tjänstgjort vid hovet, men andelen minskade efter hand. Under den karolinska tiden fungerade inte hovet i samma utsträckning som rekryteringsbas för blivande riksråd eller landshövdingar. I stället blev hovtjänstgöringen alltmer förvandlad till en livstidstjänstgöring och hovet åldrades. Detta drabbade särskilt den adel som kom från provinserna, men även i viss mån den gamla adeln. Detta fick i sin tur återverkningar på den kungliga auktoriteten, eftersom kungarna inte utnyttjade hovets potential fullt ut. Författaren menar att när aristokratin inte längre hade samma nytta av hovet som tidigare, minskade stödet för det kungliga enväldet. Räkningen kom 1718–1719 då Ulrika Eleonora och Fredrik lyckades säkra tronen men tvingades att avstå från enväldet.

Författarens resonemang är i huvudsak övertygande, men jag skulle ändå vilja problematisera detta något. Författaren ser det som ett stort problem för den karolinska staten att den i så liten utsträckning förmådde inlemma nya personer i hovet. Enligt författaren eftersträvade varje hovman en hovtjänst, men få lyck-

des nå en sådan. Men tänk om det inte var så? Visserligen gav en hovtjänst en relativt hög begynnelselön, åtminstone när lönerna betalades ut, men eftersom befördran var relativt sällsynt var den fortsatta karriären inom hovet i högsta grad osäker. Samtidigt innebar en tjänstgöring vid hovet ofta att man bands vid hovet under långa tider, vilket säkerligen kunde upplevas som problematiskt. Författaren citerar (s 182, svensk övers s 249) ett brev till Bengt Rosenhane där brevskrivaren beklagar dennes öde: "att vara alt stadigt widh hoffet som du må i fem år har måst warit, iagh undrar intet att du ledes widh Ståkhholm och hoffwet, ty der plager vara förtreteligt och ledesamt nogh, att vara der alt stadigt".

Mitt intryck är snarast att hovet utvecklades som en separat karriärväg, i linje med den byråkratisering vi kan se inom den karolinska staten. Ordet professionisering kanske leder tanken något fel, inte minst med tanke på att karriärmöjligheterna vid hovet var små, men vi kan på många håll inom administrationen och militären iaktta att det blev vanligt att man följde en utstakad karriärväg och att karriärväxlingarna blev färre. I ett samhälle där kungarna var synnerligen intresserade av armén behövde inte heller en militär tjänst ha givit färre möjligheter att uppmärksammas av monarken. När Karl XII befann sig ute i fält var det inte alltid en fördel att befinna sig i den del av hovet som stannade i Stockholm. Krig har dessutom alltid givit möjligheter till snabba karriärer, och vem kunde år 1680 veta att freden skulle vara hela 20 år? Dessutom gick det ju alltid att tjäna i en utländsk armé under några år.

Författaren visar tydligt att hovet åldrades och att hovtjänsten för många förvandlades till en livstidssyssla. Vad som emellertid måste betonas än starkare utifrån tabell 25, som visar hur andelen hovveteraner med mer än tio års tjänstgöring växte, är att den inte ökade markant efter 1690, och att den rentav minskade mot 1720. Den stora "petrifieringen" av hovet skedde snarare i stället under 1720-talet, då andelen hovveteraner fördubblades. Detta bör också påverka andelen hovjunkrar som tjänstgjorde vid hovet femton år eller mer (tabell 26, se också tabell 20 och 24) eftersom författaren rimligtvis också har räknat in deras tjänstgöring efter undersökningsperiodens slut. Många av de klagomål över det föräldrade hovet som författaren redovisar härrör från frihetstiden och inte från den period som författaren undersöker.

Jag tror dessutom att författaren motsäger sig själv något när han kraftigt betonar den enskildes möjligheter till en karriär i hovet, samtidigt som han konsekvent betonar nätverkens centrala betydelse. Betraktas frågan ur ett nätverks- och släktperspektiv i stället för ur individens synvinkel var sannolikt det viktigaste att det fanns någon inom släkten eller nätverket som var centralt placerad i hovet. Bengt Rosenhane anlätades av många utanför hovet som inte bara sökte få en hovtjänst.

I sin prosopografiska analys har författaren granskat ett stort antal hovtjänstemän och därvid kommit fram till en mängd spännande slutsatser. Jag tycker emellertid att det är problematiskt med det stora antalet personer med

okänd härkomst. Under perioden fram till 1660 gäller det för gott och väl över hälften, vilket är viktigt att ha i åtanke när man gör den följande analysen. Det rör sig inte om något slumpmässigt urval. Författaren antar att många av dessa var av tysk härkomst, och förmodar också att hovet har haft en viktig roll när det gällde att integrera de nyerövrade provinserna i det svenska riket. Under karolinsk tid ökade andelen adelssläkter som var introducerade på Riddarhuset, och det innebär enligt författaren att provinsadeln förlorade mark vid hovet. Men kan man inte i stället tolka det på ett annat sätt? Med tiden blev allt fler ur provinsadeln introducerade på Riddarhuset, eftersom de också hade besittningar i Sverige? Jag hade gärna sett en vidare diskussion kring dessa mörkertal.

Avhandlingen är skriven på engelska, vilket är ett tydligt tecken på att författaren vänder sig till en internationell läsekrets. Språket är lättflytande och författaren har också bemödat sig om att i en bilaga ge oss originaltexten till de (flesta) citat som återges i texten. I inledningen av avhandlingen finns en lista på hur de olika tjänsttitlarna översätts till engelska. Detta är bra, men jag hade gärna sett att listan hade varit sorterad tvärtom, efter de engelska benämningar man möter i avhandlingen. Som det nu är får man leta i listan efter t ex "Court Beadle", för att så småningom vid bokstaven "h" konstatera att det motsvarar det svenska "hovvaktmästare". Notsystemet är i mitt tycke något för grovt, med otillräckligt exakta sidhänvisningar. Detta är dock något som den vanlige läsaren inte behöver bekymra sig om. Det förekommer också vissa upprepningar, men de är inte av det mer störande slaget. Avhandlingen nämner många namn och därför är det synd att det saknas personregister. Den imponerande listan på källor och litteratur är, så vitt jag genom stickprov kunnat bedöma, omsorgsfullt förd, men jag hade gärna sett att författaren även hade angivit vilka volymer som har kommit till användning i de olika arkiven.

Trots mina framförda synpunkter är jag ändå till stor del övertygad av författarens resonemang och de resultat han når i avhandlingen. Tidigare politiska studier har i allt för hög grad sysslat med den officiella politiken, och har därmed förbisett många intressanta aspekter av hur det politiska systemet har fungerat. Med det nya intresset för politisk kultur och nätverkens betydelse har hovet på ett helt annat sätt trätt i förgrunden. Här kommer Perssons avhandling att ha stor betydelse för fortsatt forskning.

Jan Samuelsson